

*Pomogáts Béla*

## Magyar–román értelmiségi találkozó 1990 tavaszán

### The meeting of Hungarian – Romanian intellectuals in the spring of 1990

Following the changes beginning in Christmas time in 1989, there started a welcome approach between the Hungarian and Romanian writers, historians and other intellectuals that resulted in the meeting of Hungarian and Romanian men of letters in Budapest in the Spring of 1990. Though at the time the event was without political support, it became the forerunner of further dialogues that promoted the interchange of ideas and helped building confidence between the two countries.

Egy több mint két évtizedes történet felidézését kísérem meg, úgy gondolom, hogy ennek a történetnek a tanulságai mellett ma sem mehetünk el közömbösen. Az 1989. karácsonyi romániai átalakulások nemcsak az erdélyi magyarság politikai és kulturális önszervezésének útját nyitották meg, új lehetőségeket nyitottak a magyar–román értelmiségi párbeszéd előtt is. Ezt a lehetőséget próbálta kihasználni az a két budapesti értelmiségi felhívás, amely nem sokkal a temesvári és bukaresti események után fordult a román demokrácia értelmiségi képviselőihez. Az első felhívás, amelyet közismert magyar értelmiségiek (a többi között Benda Kálmán, Vásárhelyi Miklós és Szakály Ferenc kiváló történészek, Csiki László és Rónay László írók, Baka András, ma a legfelső bíróság elnöke és mások) írtak alá, a következőket állapította meg: „A győzelmes forradalom megnyitotta az utat Románia valamennyi népe és így az erdélyi, a moldvai és az országban másutt élő magyarok teljes nemzeti egyenjogúsága és önkormányzata, valamint a magyar–román kapcsolatok széles körű megújítása előtt. E kettő a legszorosabban összefügg: a magyar és a román nép egymásra találását és együttműködését nem lehet elválasztani a romániai magyarság és a többi nemzeti kisebbség kollektív és egyéni jogainak érvényesítésétől.”

A következő felhívás *A szabadság közös – Üzenet a román értelmiséghez* címmel került a nyilvánosság elé. Ez a felhívás nagy történelmi hagyományokra hivatkozott: „A magyar és a román népnek többé nem szabad egymással küzdenie és versengenie. Hallgassunk arra, amit Avram Iancu üzen a múltból: „a magyar sem ma, sem a jövőben nem beszélhet a román nélkül, sem a román a magyar nélkül”. És hallgassuk meg Kossuth Lajost, aki hitet tett amellett, hogy a magyarnak és a románnak a „testvéries egyesülésben van boldogabb jövője”. A szóban forgó nyilatkozat végül a következőkben összegezte a történelmi tanulságokat, illetve tett javasla-

tokat: „Nehéz gondokkal elteltlen küldjük testvéri üdvözlötünket a román értelmiségnek, mégis reménységgel, minthogy a szabadság eszménye és az európai értékek vállalása összeköt minket. A magyar társadalom a két nép átérzett közös érdekeinek adott hangot, midőn szolidaritást vállalt a zsarnokság elől menekülőkkel és most a romániai forradalommal. Forradalmaink: 1956 és 1989 összekötnek minket. E két történelmi évszám között egy emberöltő telt el, népeink közös történetének egy igen nehéz szakasza. Sok mindent újra kell kezdenünk, s ennek során a múltat is be kell vallanunk: a közös múltat s mindkettőnk saját múltját. Ebben az újrakezdésben hallgassunk Avram Iancu, Nicolae Bălcescu, Kossuth Lajos vagy a magyarországi románok érdekeit ezelőtt száz esztendővel az Országgyűlésen képviselő Mocsáry Lajos tanácsaira. Annak a szabadságnak az üzenetét tolmácsolják, amely egyetemes és oszthatatlan, és ezért minden nemzet és minden nemzeti kisebbség jogos birtoka. Javasoljuk, hogy közös dolgaink megbeszélésére és közös jövőnk érdekében kezdődjék párbeszéd a magyar és a román értelmiség között: erre a párbeszédre minél előbb – egy-egy magyar és román városban – sort kell kerítenünk. Találkozásunknak és eszmecserénknek lesz a küldetése, hogy valóra váltsa azokat a közös reményeket, amelyek jegyében új lapot kezddhetünk népeink közös történetében.”

A felhívásokra, sajnálatosan, nem érkezett válasz, legalábbis nyilvános válasz, legfeljebb személyes kapcsolatok révén lehetett tudni arról, hogy a román értelmiség néhány képviselője a közeledés jelének tekintette a nyilatkozatokat. Mindenesetre, ahogy a korábbi magyar–román értelmiségi eszmecserék és megegyezési kísérletek is többnyire a történelem és a napi politika áldozatai lettek, úgy nem került el a korábbi értelmiségi találkozók és tervezgetések sorsát a bukaresti változások után: 1990 tavaszán Budapesten összehívott magyar–román értelmiségi összejövetel sem.

A találkozót – a magyar külügyminisztérium illetékesei, illetve a müncheni Ferenczy-sajtóügynökség vezetői igen jól előkészítették, a politika mindazonáltal most is közbeszólt. A találkozó közvetlen indítéka szervezőinek abban a meggyőződésében rejlett, hogy „a nemrég lezajlott romániai forradalmi változások – így hangzott Josef von Ferenczy meghívólevelében – magukkal hozták az egyetemes emberi értékek, a humánus, az emberi jogok valóságos érvényesülésének lehetőségét. Az egymás mind teljesebb megismerésén alapuló tolerancia jegyében ez történelmi esélyt nyújt a magyar és a román nép közötti évszázados falak lebontására, a népeink közötti szolidaritás hídjainak megteremtésére. A két nemzet értelmiségének ebben a munkában különleges a felelőssége, hogy a nemzeti gyűlölködés soha többé ne válassza el népeinket, s a román–magyar viszonyt a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak maradéktalan tiszteletben tartásán alapuló európai normák határozzák meg.”

Rokonszenves elképzelés volt mindaz, és a találkozón összegyűlt közel félszáz román, erdélyi magyar és magyarországi értelmiségi, általában az irodalmi élet neves képviselői, közöttük olyan kiválóságok, mint Gabriel Liiceanu, a neves filozófus, Mircea Dinescu, a román írószövetség elnöke, Smaranda Enache, Domokos Géza, akkor az RMDSz elnöke, Gálfalvi Zsolt, Demény Lajos, Kányádi Sándor, Markó Béla, Cs. Gyimesi Éva, Kántor Lajos, Csoóri Sándor, Sinkovits Imre, Kozma Imre, Konrád György, Bodor Pál, Hegedüs B. András és Köteles Pál, valóban őszintén törekedtek arra, hogy elérjék vagy legalább megközelítsék a meghívólevélben rögzített szép célkitűzéseket. A találkozó első napja kétségtelenül a barátkozás gesztusaival indult, Horn Gyula akkori külügyminiszter ismételten leszögezte a magyar kormánynak azt a jól ismert álláspontját, miszerint véglegesnek tekinti a két ország határát és ennek tudomásulvételével kívánja felépíteni a két ország kapcsolatrendszerét, illetve az erdélyi magyar kisebbség iránt vállalt szolidaritást (ez utóbbi a többi szomszédos ország magyarsága iránt vállalt szolidaritás kinyilvánításával később a köztársasági alkotmánynak is része lett). Valamennyi felszólaló a párbeszéd és az együttműködés fontosságát hangsúlyozta, s talán csak az évtizedes bukaresti tapasztalatokra támaszkodó Bodor Pál adott hangot annak a véleményének, hogy bizony a két nép kiegyezése csak egy hosszabb és mindenképpen kölcsönös megbékélést megalapozó történelmi fejlődés eredménye lehet.

A megszülető eredményeket híven mutatja az a közös nyilatkozat-tervezet, amelynek kidolgozásában a román vendégek is részt vettek, de amelyből végül mégsem lett elfogadott zárónyilatkozat. (Magam is tagja voltam a szövegező bizottságnak: emlékezetem szerint Konrád Györggyel, Vásárhelyi Miklóssal és Marius Tabacuval együtt.) Csupán néhány pontot idézek fel a tervezet szövegéből, kései emlékeztetőként:

„1. Kívánatos a határok semlegesítése, formálissá tétele, hogy azok ne válasszák el a népeket egymástól és hogy a polgárok a határok mindkét oldalán teljes körű egyéni és kollektív emberi és polgári jogokat élvezhessenek.

3. Abból az alapelvből kiindulva kell újjáteremteni a különböző etnikumok együttélésének elméletét, hogy egy nyitott társadalomban a demokrácia egy és oszthatatlan mind a többség, mind a kisebbség számára.

A politikai és a társadalmi demokrácia kialakítása pedig elválaszthatatlan az egyéni és a kollektív kisebbségi jogok biztosításától, egyik a másik nélkül nem lehetséges. Ennek az elméleti munkának a végeredménye egy demokratikus Charta lehet a kisebbségek jogairól Kelet- és Közép-Európa új demokráciáiban.

6. Minden állampolgár számára biztosítani kell az óvodától az egyetemig az anyanyelven történő oktatást. A kollokvium résztvevői szükségesnek tartják a kolozsvári magyar egyetem helyreállítását.

8. A mostani találkozónak nem szabad elszigeteltnek maradnia; a kollokvium résztvevői rendszeresíteni kívánják találkozósaikat, s ehhez intézményesített kereteket tartanak szükségesnek. Egyetértettek abban, hogy a következő találkozásjukra Temesváron kerüljön sor.”

Ebbe a békülékeny és reményekkel eltelt közhangulatba robbant bele a késő délutáni információs bomba, midőn Szokai Imre külügyminiszter-helyettes megérkezve szót kért, és bejelentette, hogy Marosvásárhelyen román tüntetők megtámadták a Romániai Magyar Demokrata Szövetség helyi székházát. Akkor még úgy tudtuk, hogy Sütő Andrást kimenekítették a karhatalom emberei, nem sokkal ezután kiderült az is, hogy félszemen megvakították. Sorsának alakulásáért felelősség terheli a karhatalom embereit is, például a vásárhelyi rendőrparancsnokot. Mindenesetre a barátságos eszmecserének és tervezgetésnek egyszeriben vége szakadt, és most már nem a közös jövő körvonalazására irányultak az eszmecserék, hanem arra, hogy a vásárhelyi események súlyos következményeit miként lehetne enyhíteni. Ezt a célt szolgálta a találkozón megfogalmazott két nyilatkozat, az egyiket a résztvevők egy csoportja, a másikat a jelenlévő RMDSz-vezetők írták alá. Tekintettel arra, hogy a közös nyilatkozat mára szinte elfeledetté vált a történelem számos hasonló dokumentumával együtt, teljes szövegét idemácsolom:

„Mi, magyarországi és romániai értelmiségiek, akik 1990. március 19-20-án találkoztunk Budapesten, hogy őszinte párbeszédet folytatva megpróbáljuk végre természetessé és normálissá tenni a népeink közötti kapcsolatokat, aggodalommal értesültünk a március 19-én, Marosvásárhelyen történt erőszakos és felelőtlen cselekedetéről, amelyek megrontják a nemzetiségek kapcsolatait, megzavarják az erdélyi románok és magyarok békés együttélését, és ezzel meggátolhatják és kompromittálhatják a romániai társadalom demokratizálódási folyamatát. Az ilyen cselekmények veszélyeztetik Románia beilleszkedését a mai és a holnapi Európába. Megdöbbenéssel és felháborodással értesültünk arról, hogy Sütő Andrást, a kiváló író, aki már a múlt rendszerben is megszenvedett méltóságteljes és bátor magatartása miatt, most magyar testvéreivel együtt ismét bántalmazták olyan személyek és csoportok, amelyek nem fogták fel, hogy az etnikumok közötti párbeszédben érvekre van szükség, nem erőszakra. Hisszük és valljuk, hogy minden kormány kötelessége óvni és oltalmazni állampolgárai életét, valamint az egyéni és kollektív jogokat. Ami bennünket illet, mi, Budapesten összegyűlt magyarországi és romániai értelmiségiek felhívással fordulunk valamennyi társadalmi és politikai tényezőhöz, hogy tanúsítson felelősségérzetet, mértéktartást, józanságot – és kijelentjük, hogy az ellentétek szításának minden kísérletére a megegyezés, a megértés megannyi tétivel válaszolunk.” Ezt a felhívást a többi között a magyarországi

Csoóri Sándor, Fekete Sándor, Fülöp Mihály, Hegedüs B. András, Konrád György, Kozma Imre, Sinkovics Imre, az erdélyi magyar Bodor Pál, Demény Lajos, Domokos Géza, Kányádi Sándor, Markó Béla, Szócs Géza és a román Mircea Dinescu, Smaranda Enache, Gabriel Liiceanu, Marius Tabacu és Alin Teodorescu írták alá.

Ugyancsak közlöm a találkozó erdélyi magyar résztvevőinek akkori nyilatkozatát: „A Romániai Magyar Demokrata Szövetség vezetőségének Budapesten tanácskozó tagjai, akik vezető román értelmiségiekkel együtt a történelmi kiegyezésért folyó párbeszédre vesznek részt, mély felháborodással szereztek tudomást a román nacionalista körök uszítására Marosvásárhelyen és Szatmáron az RMDSz helyi szervezetei és a helyi magyar lakosság ellen elkövetett atrocitásokról. Kérjük a román kormány azonnali közbelépését és az eseményekben vétkes személyek felelősségére vonását. Egyúttal a nemzetközi közvéleményhez fordulunk. Szükségesnek tartjuk pártatlan megfigyelők jelenlétét a veszélyeztetett térségben.” Ezt a nyilatkozatot az erdélyi magyar értelmiség neves képviselői: Balázs Sándor, Cs. Gyimesi Éva, Domokos Géza, Kántor Lajos, Kányádi Sándor, Lányi Szabolcs, Markó Béla, Sylvester Lajos látták el kézjegyükkel.

A marosvásárhelyi események ennek az értelmiségi találkozásnak a tekintetében a legrosszabb pillanatban történtek. A budapesti kerekasztalnál tárgyaló román írók és tudósok ugyanis ezáltal olyan politikai nyomás alá kerültek, amely szinte megbénította őket abban a törekvésükben, hogy megtegyenek olyan lépéseket, amelyekre a valóságos megbékélés érdekében feltétlenül szükség lett volna, például a kolozsvári magyar egyetem helyreállítása tekintetében. A találkozó végeztével ugyan a résztvevők közreadtak egy zárónyilatkozatot, ez azonban jóval kevésbé volt határozott és egyértelmű, mint a fentiekben ismertetett szöveg. Ez az újabb záróközlemény kilátásba helyezett, még 1990 őszére, lehetőleg Temesváron egy második találkozót. És noha az esztendő tavaszán még létrejött egy kisebb, technikai jellegű megbeszélés Budapesten, amely a tervezett temesvári értelmiségi párbeszédet volt hivatva előkészíteni, magára az újabb kerekasztal-beszélgetésre már nem került sor. A magyar–román értelmiségi közeledés gondolatát ezúttal is elsodorta a politika, amelynek, úgy tetszik, nem volt érdeke, hogy előmozdítsa a két szomszédos nép kölcsönös megbékélésének és együttműködésének ügyét.

Az imént ismertetett események óta több mint két évtizedet hagyunk magunk mögött. Azóta, ahogy azelőtt is, számos találkozó történt a két szomszédos nemzet értelmiségének képviselői között. Korábban például Gheorghe Sincai és Cesar Boliac kapcsolatai a 19. század elején a nagyváradi Peretsényi Nagy Lászlóval, illetve Toldy Ferencsel, majd Wesselényi Miklós 1844-ben közreadott *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*

című politikai röpiratának javaslatai, amelyek a mindkét közép-európai nemzetre veszélyt jelentő pánszláv törekvések közös megfékezésében látták a magyar–román kiegyezés stratégiai indítékát, az 1848–1849-es idők magyar–román (sajnos, tragikus módon meghiúsult) közeledési kísérletei, később Ady Endre és Octavian Goga ugyancsak balul sikerült dialógusa, az 1935-ben a nagyváradi Familia kezdeményezésére tervezett (és végül ugyancsak meghiúsult) „biharfüredi találkozó”, az 1945–1947-ben a budapesti és a bukaresti kormány által egyaránt kezdeményezett eszmecsere – és még igen sok jó szándékú, és, fájdalom, szinte mindig meghiúsult közeledési kísérletek.

Ezek a sajnálatos kudarcok, amelyek általában nem a kultúra, hanem minden esetben a politika manipulációjának felelősségét vetették fel, hosszú idők óta terhelik meg a magyar–román kapcsolatokat és állítanak akadályokat az őszinte kiegyezési és közeledési törekvések elé. Mintha Reményik Sándor 1941-ben az aggodalom hangján megszólaló költeményét igazolták volna ezek az események, a *Korszerűtlen versek Egymás mellett soha?* című részletére gondolok:

Hát így kell mindig lennie:  
Fölül az egyik, s a másik alul?  
Hatalmi kérdés emberek között,  
S a hatalomban egyik elvadul?  
Mindig csak elnyomott és elnyomó,  
Kis különbség a módszerek között  
És árnyalatok kockaforduláskor,  
S meztelen önzés mindenképp mögött?  
Egyéni önzés és családi önzés  
És ezerféle színű nemzeti –  
Hát nem lehet e korhadó világot  
Testvér-színekkel ékesíteni?  
A kocka fordul és aki alul volt.  
Hegylábánál: hegytetőre kerül,  
S amit magának nem kívánt, a mással  
Folytatja, vagyis hogy kezdi elül.  
Hát így kell mindig lennie:  
Az egyik alul s a másik felül?

Mindezek ellenére a korábbi erőfeszítések, amelyek a megbékélésre irányultak, mindkét oldalon folytatódtak, és éppen a mögöttünk álló két évtizedben ezeknek igen biztató jelzései és eredményei is voltak. Így az imént bemutatott 1990-es találkozót követő újabb értelmiségi, illetve írószövetségi dialógusok, amelyek minden (mind a két oldalon tapasztalható)

bizalmatlanság és gáncsoskodás ellenére mégiscsak előbbre vitték az eszmecsere és a bizalomépítés ügyét. (Ezekben igen nagy és jótékony szerepet vállalt magyar részről Göncz Árpád, Konrád György, Borsi-Kálmán Béla, erdélyi magyar részről Gáll Ernő, Gálfalvi Zsolt, Kántor Lajos és Horváth Andor, román részről Geo Serban, Gabriela Adameşteanu, Gabriel Andreescu és mindenek előtt Laurenţiu Ulicii, a romániai írószövetség akkori elnöke, az ő akkori szerepére és jó szándékára, amelyet mint a Magyar Írószövetség akkori elnöke tapasztalhattam, ma is igen jó szívvel emlékezem.) A párbeszéd, minden politikai és hatalmi ellenkezéssel és manipulációval szemben, mindvégig folyamatos maradt – meg lehet állapítanunk, hogy mára van mire építenünk a továbbiakat: valójában a közös jövőt, amely egyetemes európai, uniós kontextusba helyezi a magyar–román kapcsolatokat, a kiengesztelődés és az együttműködés ügyét.

## **Kántor Lajos**

### **Történelem – alul- és felülnézetben**

#### **Viewing history from above and from a worm's view**

The author is the editor in chief of the periodical *Korunk* [Our times]; in the present paper he analyses the history of the Hungarian literature in Transylvania from historical perspectives starting with the literary circle that had gathered around the periodical *Erdélyi Helikon* [Transylvanian Helicon], continuing with the activity of the Hungarian writers working during the Ceausescu era and concluding with the presentation of the Hungarian authors of the present days.

*„Egy város tűnik elém ilyenkor, túl az erdőn, túl a zengő, nyári réten, s mindjobban összeszárad néhány mély és kitörölhetetlen vonalra, mint Houfnagel metszetén. Egészen olyan, mint egy régi metszet. Ilyenkor úgy érzem, hogy egy füstös képű fejedelem mellett állok, fogom a lova kantárát. Szól a tücsök, egy vércse köröz felettünk, a fejedelem megfontoltan néz a városra.”*

*Cs. Szabó László*

Regényes korrajz: Kolozsvár, 20. század alcímű, a budapesti Nemzeti Tankönyvkiadó kérésére *Fellegek a város felett* címmel 2004-ben megjelent kis kötetem elejére került ez a mottó. A könyv az „Európai iskola” sorozatba készült, történelmi, politológiai, szociológiai tanulmányok társaként. Azért idézem itt és így Cs. Szabó Lászlót, mert úgy vélem, Cs. ezúttal is pontosan és érzékletesen jelzi történelem és irodalom sajátos viszonyát – természetesen az író, az alkotó oldaláról.

Ezúttal nem Kolozsvárról, nem csak Kolozsvárról lesz szó (noha, bizonyára túlsúlyosan szülővárosomról); a mostani felkérésnek megfelelően néhány általam kiválasztott könyvön, erdélyi, illetve romániai magyar szerzők utóbbi évtizedekben-években megjelent munkáin igyekszem szemléltetni a história jelenlétét irodalmunkban.

És ehhez a mondathoz máris több magyarázatot kell fűznöm. A felmutatásra kerülő könyvek ugyanis különböző városokban, ráadásul különböző országokban működő kiadóknál láttak napvilágot: A Kriterion Bukarestben bejegyzett (tetemes mértékben a kolozsvári fiókszerkesztőség munkája révén vált ismertté), a Magvető Budapesten, a Kalligram pedig Pozsonyban és Pesten szerzett nevet magának – nem utolsósorban Erdélyben született és élt írók műveinek megjelentetésével. Bálint Tibor és Székely János itt is halt meg, Szilágyi István Kossuth-díjasként és a Romániai Írók Szövetsége országos vezetőségi tagjaként ma is Kolozsvárt